

Ὅσο ἀόριστη καὶ μετέωρη εἶναι ἡ ἀξιολογικὴ σκάλα τοῦ Taïne καὶ τοῦ Guyau, τόσο αὐθαίρετη καὶ στενὴ, περιορισμένη, εἶν' ἐκείνη πού προτείνει ὁ Littré καὶ μαζί του οἱ ἠθικολογοῦντες φυσιοδίφες. Περιορισμένη καὶ ἀποπνιχτικὰ στενὴ, γιατί οἱ μόνες ἀξίες, πού συγκρίνει καὶ βαθμολογεῖ, εἶναι ὁ ἐγωισμὸς καὶ ἡ ἀλληλεγγύη. Μὲ αὐτὲς ὅμως ἐξαντλοῦμε ὅλες τὶς ἠθικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου; Ἄλλες δὲν ὑπάρχουν; Καὶ αὐθαίρετη, ἀναιδῶς αὐθαίρετη, γιατί ἐπὶ τέλους χρειάζεται νά χεῖς μεγάλο θρόσος, ὅταν ζητεῖς νά μὲ πείσεις ὅτι ὁ ἀλτρουισμὸς ἔχει ἀνάστημα ἠθικὸν ὑψηλότερο, ἐπειδὴ τάχα στηρίζεται στὴν ἀναπαραγωγὴ, πού ναι φαινόμενο βιολογικῶς πολυπλοκότερο, τελειότερο, «σπουδαιότερο»! Μὰ τί ἐνδιαφέρον ἐμένα οἱ «βιολογικὲς ἀρετὲς» τοῦ ζώου; Μήπως ἔχει ἐκεῖνο νά παλαίψει μὲ τὰ δικά μου, τὰ «ἀνθρώπινα» προβλήματα; Κι ἂν εἶναι τελειότερα στὴ φύση ἀνεπτυγμένη μιὰ λειτουργία, τί μὲ ὑποχρεώνει νά ἐκτιμήσω περισσότερο τὶς ἠθικὲς ἀξίες, πού «ἐξ ὑποθέσεως» στηρίζονται ἀπάνω της; Ἡ ἀναπαραγωγὴ εἶναι βιολογικῶς σπουδαιότερο φαινόμενο, γιατί χρειάζεται περισσότερο ἀπὸ τὴ θρέψη στὴ διατήρηση τῆς ζωῆς ἀπάνω στὸν πλανήτη μας. Περὶφημα. Ἄλλὰ ὅταν ἡ ἠθικὴ μου συνείδηση μοῦ ἐπιβάλλει προσταχτικὰ μιὰ πράξη θυσίας, θυσίας καὶ τῆς δικῆς μου ζωῆς καὶ τῆς ζωῆς ἄλλων, πολλῶν, γιὰ χάρη ἐνὸς Ἰδανικοῦ, πού ζητάει νά ὑψώσει πνευματικὰ τὸν ἄνθρωπο, θὰ σταθῶ καὶ δὲ θὰ τὴν ἐπιχειρήσω, ἐπειδὴ τάχα εἶναι βιολογικῶς ἐπιζήμια, κι ἀφοῦ εἶναι βιολογικῶς ἐπιζήμια, εἶναι καὶ ἠθικῶς κατώτερη;—Πόσο λίγο ξέρουν τὸν ἄνθρωπο, τὸ ἀνθρώπινο δράμα, πολλοὶ σοφοὶ ἠθικολόγοι...

Οἱ σύγχρονοι γερμανοὶ φιλόσοφοι προχώρησαν βαθύτερα στὸ ζήτημα τῆς ἱεραρχίας τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Γενικὰ τὸ πρόβλημα τῆς «ἀξίας» ἀπασχόλησε κι ἀπασχολεῖ ζωηρὰ σήμερα τὴ γερμανικὴ σκέψη. Ἀπὸ τὴ μελέτη του δημιουργήθηκε ὀλόκληρο ρεῦμα φιλοσοφικό, ἡ λεγόμενη Wertphilosophie. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους στὴν κίνηση αὐτή, ὁ Max Scheler, ξεχωρίζει τέσσερις σφαῖρες ἀξιῶν: τὶς αἰσθησιακὲς (sinnliche),

τις ζωικές, τις πνευματικές και τις θρησκευτικές (Der Formalismus in der Ethik κτλ. σελ. 98-109), πρὸς τις ὁποῖες, λέει, ἀντιστοιχοῦν τὰ τέσσερα στρώματα τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς: τὰ αἰσθησιακά, τὰ σωματικά και ζωικά (Leib=und Lebens=), τὰ καθάρια ψυχικά και τὰ πνευματικά συναισθήματα (σελ. 340-357). Οἱ «τρόποι» (Wertmodalitäten) τῶν αἰσθησιακῶν ἀξιῶν εἶναι τὸ εὐχάριστο και τὸ δυσάρεστο, τῶν ζωικῶν τὸ εὐγενικό και τὸ πρόστυχο (edel—gemein), τῶν πνευματικῶν α. τὸ ὠραῖο και τὸ ἄσκημο, β. τὸ δίκαιο και τὸ ἄδικο, γ. τῆς γνώσης οἱ ἀξίες (Erkenntniswerte), και τέλος τῶν θρησκευτικῶν τὸ ἅγιο και τὸ μὴ ἅγιο. Γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ὕψος τῶν ἀξιῶν, λέει ὁ Scheler (ἀπὸ σελ. 84 και πέρα), πρέπει νὰ ἐξετάσουμε: 1. Τὴ διάρκεια τους. Ἡ μεγαλύτερης διάρκειας ἀξία εἶναι ὑψηλότερη ἀπὸ ἄλλες μικρότερης διάρκειας. 2. Τὴ διαιρετότητά τους. Ἡ ἀξία, πὸν μεριζώμενη καταστρέφεται, εἶναι ὑψηλότερη ἀπὸ κείνην, πὸν διαιρούμενη διατηρεῖται. 3. Τὴν αὐτοτέλειά τους. Ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἐξάρτησι μιᾶς ἀξίας ἀπὸ ἄλλες, τόσον ὑψηλότερη εἶναι. 4. Τὴν ἱκανοποίησι, πὸν δίνουν στὴν ψυχὴ. 5. Τὸ ἂν εἶναι πρωταρχικὲς (ὑψηλότερες) ἢ παράγωγες (χαμηλότερες). 6. Τὴν ἀπολυτότητά τους. Ὅσο λιγότερο κρέμεται ἡ αἴσθησι μιᾶς ἀξίας ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει ἢ νὰ ὑποτίθεται ἓνας φορέας της, τόσον ὑψηλότερη εἶναι. - Μὲ βάση τὰ κριτήρια αὐτὰ τοποθετεῖ ὁ Scheler τὶς τέσσερις του σφαῖρες ἀξιῶν σὲ ὑπάλληλα ἐπίπεδα (πρῶτες οἱ θρησκευτικὲς, δεύτερες οἱ πνευματικὲς, τρίτες οἱ ζωικὲς και τελευταῖες οἱ αἰσθησιακὲς) και συμβουλεύει νὰ ξεχωρίζουμε τὸ ἀνάστημα τῶν ἀξιῶν μέσα σὲ κάθε σφαῖρα.

Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος τόπος γιὰ νὰ κρίνουμε διεξοδικὰ τὸ «σχῆμα» τοῦ Scheler. Μερικὲς μόνο παρατηρήσεις θὰ κάνουμε γιὰ νὰ δείξουμε τὴ βασικὴ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεών μας ἀπὸ τὶς θεωρίες του στὸ ζήτημα τῆς ἱεραρχίας τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, πὸν μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὴ τὴ στιγμή. Μέσα στὴ φιλοσοφία τοῦ Scheler ἡ ἀξία πῆρεν ὄντοτητα ὑπερβατικὴ, μεταφυσικὴ. Ἐγινε δηλ. κάτι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ,

στά ὁποῖα «βρίσκει μὴν ἀξία» ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀπὸ τὶς πράξεις του ποὺ «δίνουν ἀξία» στά πράγματα, καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ του. Κάτι λοιπὸν ποὺ στέκεται καὶ ὑπάρχει μόνο του σὰν τὴν πλατωνικὴν Ἰδέα, σ' ἓναν κόσμον δικό του, ἀκίνητο, ἀπόλυτο καὶ αἰώνιο, ἄνω ἀπὸ τὴν ροὴ τῶν «φαινομένων» καὶ τὴ φθορὰ τῶν ὄντων. Ὁ ἴδιος ὁ Scheler βρίσκει στὸν ἠθικὸν Ρελατιβισμό, ποὺ ὑποστηρίζει τὴν ἱστορικὴ σχετικότητα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, τὰ ἑξῆς 4 κύρια «σφάλματα»: 1. Παίρνει, λέει, γιὰ ροὴ τῶν ἀξιῶν τὴ μεταβολὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν πράξεων, ποὺ ἐκτιμᾷ ὁ ἄνθρωπος καὶ ποὺ εἶναι τῶν ἀξιῶν οἱ φορεῖς. 2. Ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τῶν κανόνων τῆς ἠθικότητας συνάγει μὲ λαθεμένο συλλογισμό τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἀξιῶν, ποὺ ἄπάνω τους στηρίζονται ἐκεῖνοι οἱ κανόνες. 3. Ἐπειδὴ δὲν ἔχουν γενικὸ γιὰ ὅλους κῦρος οἱ ἠθικὲς ἀξίες, συμπεραίνει, χωρὶς νὰ τοῦ ἐπιτρέπεται, ὅτι δὲν ἔχουν καὶ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀπόλυτη βεβαιότητα. 4. Παραγνωρίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἠθικῆς ἀξίας εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ καλεῖται νὰ τὴν πραγματοποιήσει. Ἐπειδὴ ἡ θέληση καὶ ἡ δράση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κάτι ρευστό, νομίζει ὅτι τὸ ἴδιο εἶναι καὶ ἡ οὐσία τῆς ἠθικῆς ἀξίας, ἐνῶ αὐτὴ εἶναι ἀναλλοίωτη. (Αὐτὰ τὰ λέει ὁ Scheler διάχυτα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὴ σελ. 305 τοῦ βιβλίου του, τὰ συνοψίζει ὅμως μὲ σαφήνεια στὴν ὑπόσημ. τῆς σελ. 306).

Ἡ Μεταφυσικὴ αὐτὴ τῶν ἀξιῶν εἶναι ἡ τελευταία μετενσάρκωση τῆς αἰώνιας ψυχῆς τοῦ Πλατωνικοῦ ὄντολογικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Αἰώνιας, γιὰτὶ ἐπιβάλλεται ἀπὸ μιὰν ἀξερίζωτη, καθὼς φαίνεται, ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης Νόησης νὰ δίνει στίς «μένουσες» ἀφαιρέσεις τῆς ὄντοτητας ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ εἶναι, τὸ «ρευστόν» εἶναι τῶν φαινομένων, μέγα στά ὁποῖα τὶς ἀνακάλυψε. Λιγότερο ὅμως καὶ ἀπὸ τὶς ἔννοιες μποροῦν νὰ σταθοῦν μόνες τους, πάνω ἀπὸ τὰ πράγματα, οἱ ἀξίες. Γιατὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ χωριστοῦν ἀπὸ τὶς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ ποὺ πιστεύει, μὲ μιὰ λέξη ἀπὸ τὴ συνείδησή του, ἀπὸ τὴν κάθε ἀνθρώπινη συν-

είδηση. Μαζί της στέκονται και μαζί της πάλι πέφτουν. Ρέουν κι αυτές, όπως ρέει του κάθε ανθρώπου ή συνείδηση. «Φθείρονται» καθώς «φθείρεται» κι αυτή, και ο θάνατός της είναι και θάνατός τους! Η πίστη στην αντικειμενική, την απόλυτη οντότητα των αξιών, καθώς άλλοτε ή πίστη στην αντικειμενική, την απόλυτη οντότητα των έννοιων - ιδεών, είναι μια δεισιδαιμονία, που πρέπει να πετάξει μακριά για πάντα από πάνω του ο φιλοσοφικός στοχασμός μαζί με την πίστη προς το οποιοδήποτε 'Αντικειμενικό και 'Απόλυτο γενικά.

Μαζί με τον Wertabsolutismus πέφτει και ο Wertapriorismus του Scheler. Ο Scheler ζητεί a priori, δηλ. όχι μέσα στην κάθε ανθρώπινη συνείδηση, στην ψυχοσύσταση και στη μοίρα του κάθε ανθρώπου, αλλά μέσα στην ανεξάρτητη από τις τυχαίες αυτές ουσίες των αξιών, τους λόγους για τους οποίους θεωρούμε τούτη την αξία υψηλότερη, ανώτερη από κείνην. Τα κριτήριά του είναι a priori, κι ενώ το a priori του Kant ήταν καθαρά μορφικό, ειδολογικό, το δικό του λέει πως είναι «ύλικό». Για τούτο στον άπριοριστικό Φορμαλισμό του Kant αυτός αντιτάσσει τη δική του 'Ηθική, που την ονομάζει: materialen Wertapriorismus, materiale Wertethik. Τα κριτήριά του μάς βεβαιώνει ότι στηρίζονται άπαντα σε σχέσεις των αξιών αυτών καθ'αυτών, ανεξάρτητες από τη συνείδηση, που «αισθάνεται» τις συγκρινόμενες αξίες (μεταχειρίζεται στην περίπτωση αυτή το ρήμα fühlen), σχέσεις ανάλογες προς τις αριθμητικές π.χ. Νά τα λόγια του: «Βέβαια βρίσκουμε την ιδιαίτερη ρύθμιση των ηθικών αξιών με την αίσθηση (fühlen) και αυτή την αίσθηση στον άνθρωπο, όπως όλους τους νόμους της αίσθησης των αξιών, της προτίμησης, της αγάπης και του μίσους κ. ο. κ. 'Αλλά τους βρίσκουμε «στον» άνθρωπο κατ' αρχήν όχι διαφορετικά απ' ότι επί τέλους μπορούμε να βρίσκουμε «στον» άνθρωπο αριθμητικές, μηχανικές, φυσικές και χημικές «θέσεις» και νόμους. Έτσι βρίσκουμε επίσης την ουσία και την ιδέα του «προσώπου» στον άνθρωπο (και μάλιστα στην αρχή σ' ανθρώπους ενός κάποιου είδους). Ο άνθρωπος ως αν-

ἄνθρωπος εἶναι σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὁ χῶρος, νὰ ποῦμε, καὶ ἡ εὐκαιρία γιὰ τὴν ἀναπήδηση ἀξιῶν, ἐνεργειῶν καὶ νόμων, πού γιὰ τοῦτο ἴσα - ἴσα εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη ὁργάνωση τοῦ ἀνθρώπου εἶδους καὶ τὴν ὑπαρξή του» (σελ. 279). — Αὐτὴ ἡ γοητεία τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν «αἰώνιων», τῶν «a priori» σχέσεων τους πόσο ἔχει σκλαβώσει τὸν ἄνθρωπο! Θεῖε Πυθαγόρα ζεῖς λοιπὸν ἀκόμα μέσα μας καὶ δὲ σὲ καταλαβαίνουμε; . . .

Στὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Schelet ὑπάρχει μιὰ σύγχυση πού κανεὶς, ξέροντας τὴν ὀξύνοια καὶ τὴν εὐφυΐα του, δὲ θὰ τὴν ἐπερίμενε ἀπ' αὐτόν. Ἀκόμα καὶ στοὺς ἀριθμούς ἡ σύγκριση μεγεθῶν δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι τὸ ὁποιοδήποτε ὁ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ὁποιοδήποτε 3 ἢ 5 σπύρια δὲν εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ 3 μπαστούνια. Καὶ πάλι δὲν εἶναι πάντα πού τὸ 5 καὶ τὸ 3 μᾶς δίνουν μαζί κάτι μεγαλύτερο καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο· 5 ἀμύγδαλα καὶ 3 καρύδια μαζί δὲ μᾶς δίνουν οὔτε περισσότερα ἀμύγδαλα, οὔτε περισσότερα καρύδια. Θὰ μᾶς πεῖ βέβαια ὅτι, ὅταν λέμε πὼς οἱ μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν σχέσεις εἶναι ἀντικειμενικὲς καὶ αἰώνιες, προϋποθέτουμε ὅτι κάτω ἀπ' αὐτοὺς ὑπάρχουν καὶ νοοῦνται πάντοτε οἱ ἴδιες καὶ ἀναλλοίωτες ἀφηρημένες ἐνότητες. Λαμπρά. Ἐκεῖ ἴσα-ἴσα θέλαμε νὰ φτάσουμε καὶ μεῖς: αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνεταί μὲ τοὺς ἀριθμούς, μὲ τὶς «ἀξίες» ὅμως ποτέ. Ὅταν ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὴν ἀξία καὶ τὸ περιεχόμενο, πού τῆς δίνει ἡ συνείδηση πού τὴν αἰσθάνεται, καὶ τὴ θέση πού τῆς παραχωρεῖ σχετικὰ μὲ τὶς ἄλλες, δὲ μένει πια τίποτα. Ἀπολύτως τίποτα. Πάει ἡ οὐσία της, ἐξαερώνεται, χάνεται, μηδενίζεται. Ἀπὸ τοὺς ἀριθμούς μένει· μένει τὸ ἀφηρημένο σχῆμα μᾶς ἐνότητας. Ἀπὸ τὶς ἀξίες ὅμως ὄχι. Ὅταν τὶς ἀποσπάσεις ἀπὸ τὴ συνείδηση, τοὺς ἀφαιρεῖς τὸ ἅπαντό τους, τὶς ἐξουθενώνεις. Θέλεις μάλιστα νὰ σὲ συντρίψουμε μὲ τὸ βᾶρος μᾶς παρατήρησης, πού δὲν περιμένεις; Ἄκουσε. Ἐνοεῖς καλὰ καὶ σώνει νὰ μένει κάτι καὶ ἀπὸ τὶς ἀξίες; Ἐ! λοιπὸν τὸ δεχόμαστε. Μένει τὸ ἀφηρημένο σχῆμα τῆς ἀξίας ἐν γένει.

Τότε όμως μοιάζουν όλες οι αξίες σαν αριθμητικές μονάδες του ίδιου συστήματος. Σὰ σταγόνες του ίδιου νερού. Ἡ διαφορά τους ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲ μπορεί παρὰ νὰ ναι μόνο ποσοτική, ὄχι ποιοτική. Γιὰ ἱεραρχίαν ἀναμεταξύ τους οὔτε λόγος πιά. Ἰσοπέδωση, ἕξομοίωση πέρα ὡς πέρα. Τί θὰ κάνει μὲ τοῦτα τὰ ἀνάερα, τ' ἄπιαστα, τὰ ἰδανικὰ σχήματα ἢ Ἡθική σου, πού περηφανεύεται μάλιστα ὅτι περιφρονεῖ τὴ φόρμα κι ὅ τι λέει τὸ λέει γιὰ τὴν «ὑλὴ», γιὰ τὸ «περιεχόμενο» τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν; Πῶς θὰ τὰ καιατάξει σὲ ὑπάλλληλα ἐπίπεδα, θὰ κάνει τὴ Wertabstufung, ἀφοῦ τὸ μέγεθος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ σύνθετα παραγόμενά τους θὰ ναι ποσοτικό, πλῆθος δηλ. μονάδων, καὶ δὲ θ' ἀνέχεται ποιοτικές διακρίσεις;—Ὅ τι λέμε γιὰ τὶς ἀριθμητικές σχέσεις μπορούμε νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε καὶ γιὰ τὶς μηχανικές, φυσικές καὶ χημικές, πού ἀναφέρει ὁ Scheler. Ἀφαιρέσετε καὶ ἀπ' αὐτὲς τὴν «προσφορὰ» τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, δηλ. τὴν ἔννοια τῆς οὐσίας (καθὼς μᾶς ἐδίδαξεν ὁ Locke) καὶ τὴν αἰτιότητα (ὅπως μᾶς ἐφώτισαν ὁ Hume καὶ ὁ Kant)—μένουν πάλι πλήθη, ποσότητες, μεγέθη ἀριθμητικά, χωρὶς διαφορὲς ἀνάμεσά τους ποιοτικές, τέτοιες δηλ. πού μπορεί νὰ ρυθμίσει μιὰ σκάλα ἀξιολογική. Στὴ λύση τοῦ προβλήματός μας δὲν προχωροῦμε οὔτ' ἓνα βῆμα.

Ἄς δοῦμε ἐπὶ τέλους ἀπὸ κοντὰ τὰ περίφημα «κριτήρια ὕψους» τοῦ Scheler πού, καθὼς λέει, εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοῦτο καὶ ἐκεῖνο τὸ περιεχόμενο καὶ τούτην ἢ ἐκείνη τὴ θέση, πού δίνει στὶς ἀξίες ἢ συνείδηση τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ βγαίνουν μέσ' ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν ἰδίων τῶν ἀξιῶν. Πιὸ πάνω τὰ παραθέσαμε καὶ τὰ ἔξι.

Λοιπὸν κάθε ἄλλο παρὰ αὐτάρκη καὶ «ἀντικειμενικά» εἶναι τὰ περίφημα αὐτὰ κριτήρια. Ἀπόδειξη: Κυτάξετε πρῶτα μαζί τὸ 1 καὶ τὸ 4. Δὲ μπορούν νὰ ρθοῦν σὲ σύγκρουση; Τὸ 1 λέει ὅτι ἡ μεγαλύτερης διάρκειας ἀξία εἶναι ὑψηλότερη ἀπὸ κείνην, πού χει μικρότερη διάρκεια. Τὸ 4 ὅτι ὑψηλότερη εἶναι ἡ ἀξία, πού ἱκανοποιεῖ βαθύτερα τὴν ψυχὴ. Ἄν τώρα μιὰ μικρότερης

διάρκειας αξία ικανοποιεῖ βαθύτερα τὴν ψυχὴ ἀπὸ μιὰν ἄλλη μεγαλύτερης διάρκειας; Ἡ τὸ ἀντίθετο; Ποιὰ θὰ ὑπερισχύσει ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς συγκρινόμενες ἀξίες; Ποιὸς θὰ μπεῖ διαιτητὴς στὴ διαφορὰ τους; Ὁλοφάνερα ἢ συν-εἶδπον, πὺν κατὰ τὴν ἰδιοσυστασία της, κατὰ τὴ μοῖρα της θὰ δώσει σὲ τούτην ἢ σὲ κείνη τὴν προτίμησή της. Ἄν ἀγαπάει γὰ ζεῖ «ὄριζόντια» θὰ προτιμήσει τὴ ρηχότερη καὶ διαρκέστερη. Ἄν πάλι συνήθισε νὰ ζεῖ «κάθετα», τὴν ἄλλη, τὴ φευγαλέα μὲν, ἀλλὰ βαθύτερη. Μήπως θὰ μᾶς πεί ὁ Scheleer ὅτι σὲ περίπτωση σύγκρουσης δὲν πρέπει νὰ καταφύγουμε σὲ τοῦτον τὸν αὐθαίρετο διαιτητὴ, ἀλλὰ σ' ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τέσσερα κριτήρια του; Δεχόμεστε καὶ τοῦτο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ζητοῦμε τὴ λύση τῆς διαφορᾶς ἀπὸ τὸ κριτήριο 5: ἡ πρωταρχικὴ ἀξία ὑψηλότερη ἀπὸ τὴν παράγωγη. Καὶ ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι ἡ διαρκέστερη ἀλλὰ ρηχότερη βρίσκεται πὺς εἶναι πρωταρχικὴ, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἢ βαθύτερη καὶ φευγαλέα, παράγωγη. Ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς ἐξῆς δύο ἀξίες, πὺν ἀναφέρουμε ὡς παράδειγμα: τὴ χλιαρὴ νοικοκυρωσύνη τοῦ φιλήσυχου πολίτη καὶ τὴ φλογερὴ φιλοδοξία τοῦ ἐπαναστάτη. Ἡ νοικοκυρωσύνη εἶναι μὲν ἀξία «ρηχὴ», ἀλλὰ μονιμότερη καὶ πρώτη: ἡ σημασία τῆς «τάξεως» καὶ τῆς ἡσυχίας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς «σκοπούς», πὺν ἔχεις μένοντας ἡσυχος· αὐτὴ καθαυτὴν ἢ ἡσυχία καὶ ἢ «τάξις» ἀξίζει. Τὸ ἀντίθετο ἢ φιλοδοξία ἢ ἐπαναστατικὴ. Ἡ ικανοποίηση, πὺν θὰ σοῦ δώσει, θὰ ναι βαθύτερη, ἀλλὰ φευγαλέα, σὰ θύελλα περαστικὴ, καὶ παράγωγη: ἂν ὁ ὀποιοσδήποτε σκοπὸς σου δὲν πραγματοποιηθεῖ, ὅλος ὁ ἀγῶνας σου θὰ ναι μάταιος. Πέστε μου τώρα ποιὰ παθιασμένη, φιλόδοξη, ἐπαναστατικὴ ψυχὴ θὰ κάνει τοῦτον τὸ νηφάλιο, «ἐμπορικὸν» ὑπολογισμὸ καὶ δὲ θὰ προτιμήσει νὰ καεῖ σὲ μιὰ στιγμή σὰ λαμπρό, φλεγόμενο μετέωρο, μόνον θὰ κάτσει νὰ λυώσει σὰν τὸ κερί, ἀργὰ καὶ μίζερα;

Ἄς πάρουμε τώρα τὸ κριτήριο 2: ἡ ἀξία, πὺν μεριζόμενη καταστρέφεται, εἶναι ὑψηλότερη ἀπὸ κείνην, πὺν διαιρούμενη διατηρεῖται. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα, πὺν φέρνει ὁ Scheleer, καταλαβαίνουμε γιατί τό βαλε τοῦτο:

για να εξασφαλίσει την υπεροχή των αισθητικῶν ἀξιῶν στη σύγκρισή τους με τις οικονομικές (δὲ βλέπω δὲ καὶ ποῦ ἄλλοῦ θὰ μπορούσαμε νὰ μεταχειριστοῦμε τοῦτο τὸ κριτήριο). Ἐνας πίνακας ζωγραφικῆς π. χ. εἶναι ἀξία ἀνώτερη ἀπὸ πέντε ὀκτάδες χρυσάφι, γιατί τὸ χρυσάφι καὶ μοιραζόμενο διατηρεῖ τὴν ἀξία του, ἐνῶ οἱ ζωγραφικοὶ πίνακες ὅταν «τεμαχιστοῦν» δὲν ἀξίζουν πῶ τίποτα! Περίφημα. Ὑπὸ ἓναν ὅμως ὄρο: νὰ εἶναι σὲ θέση ἡ ψυχὴ νὰ νιώσει τὴν αισθητικὴν ἀξία τοῦ πίνακα, γιὰ τὸν ὁποῖο πρόκειται. Ἄν ὅμως δὲν εἶναι (παράδειγμα: οἱ ἀγορῆς ἔργων Τέχνης ἀπὸ νεόπλουτους ἀμαθεῖς) ἢ ἄλλος εἶναι τῆς στιγμῆς ὁ σκοπὸς καὶ ὄχι ἡ καλλιτεχνικὴ συγκίνηση (παράδειγμα: οἱ προτιμήσεις ἐκείνων πού ἐμπορεύονται τὰ ἔργα Τέχνης), οἱ ἀδιαίρετες γιὰ μένα καὶ γιὰ σένα αισθητικὲς ἀξίες δὲ γίνονται μὲ μιᾶς μεριζόμενες οικονομικὲς (λογαριάζονται χωριστὰ οἱ διαστάσεις τοῦ μουσαμᾶ, τὸ πάχος τῆς κορνίζας, τὸ βᾶρος τῆς ὑπογραφῆς κτλ.) καὶ δὲν ξεπέφτουν στὴν ἐκτίμηση πολὺ χαμηλότερα ὄχι ἀπὸ τις πέντε ὀκτάδες, ἀλλὰ κάποτε καὶ ἀπὸ πέντε γραμμάρια χρυσάφι; Ὡστε κι ἐδῶ ἐκτιμητῆς μένει στὸ τέλος-τέλος ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ κριτήριο ἡ αὐθαιρεσία της.

Μεταξὺ τοῦ κριτηρίου 3 καὶ τοῦ 6 πάλι μπορεῖ νὰ προκύψει σύγκρουση. Τὸ 3 μάς λέει ὅτι ὅσο μικρότερη ἐξάρτηση ἔχει ἀπὸ ἄλλες, ὅσο δηλ. πιὸ αὐτοτελῆς εἶναι μιὰ ἀξία, τόσο καὶ μεγαλύτερο εἶναι τὸ ἀνάστημά της. Τὸ 6 (πού ὀρισμένως μπῆκε γιὰ νὰ εξασφαλίσει τὴν πάνω ἀπ' ὅλες ὑπεροχὴ τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν) ὅτι ὑψηλότερη εἶναι ἡ ἀξία, πού ναι λιγότερη δεμένη ἀπάνω σ' ἓνα φορέα, πού ναι δηλ. πιὸ ἀπόλυτη. Νὰ ὅμως ἓνα ζευγάρι ἀξιῶν, πού ἡ μεγαλύτερη ἀπολυτότητα τῆς μιᾶς ἐξουδετερώνεται ἀπὸ τὴ μικρότερη ἐξάρτηση τῆς ἄλλης: ὁ ἔρωτας καὶ ἡ φιλία. Ὁ ἔρωτας ἔχει σὲ σύγκριση μὲ τὴ φιλία μεγαλύτερη αὐτοτέλεια, μικρότερη ἐξάρτηση ἀπὸ ἄλλες ἀξίες: δυὸ γλυκὰ μάτια φτάνουν νὰ σὲ σκλαβώσουν, μὰ γιὰ ν' ἀγαπήσεις ἓνα φίλο χρειάζονται ἓνα σωρὸ προϋποθέσεις, ἐμπιστοσύνη, ἐκτίμηση, ψυχικὸς συντονισμός, στενὴ συγγένεια τῶν κάθε λογῆς φρονημάτων

κτλ. Ἡ φιλία ὅμως εἶναι πιὸ ἀπόλυτη ἀπὸ τὸν ἔρωτα, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι καρφωμένος ἀπάνω σ' ἓνα πρόσωπο κι ἐκείνη μπορεῖ ν' ἀπλώνεται σὲ πολλά. Μὲ τὸ μέρος ποιᾶς ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς ἀξίες θὰ πάει ἡ ψυχὴ, ὅταν συγκρουσθοῦν κι εἶναι ἀδύνατο νὰ συνυπάρξουν, ὅπως δὲ συμβαίνει συχνότατα στὴ ζωὴ; Νὰ τὸ πρόβλημα. Μήπως γιὰ νὰ βροῦμε τὴ λύση εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεστοῦμε κανέν' ἄλλο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα κριτήρια; Μὰ τὸ 2 καὶ τὸ 5, ἡ διαιρετότητα δηλ. καὶ ἡ σχέση πρωταρχικοῦ καὶ παράγωγου, ἐδῶ δὲν μποροῦν μὲ κανένα τρόπο νὰ ἐφαρμοστοῦν. Καὶ μὲ τὸ 1, τὸ κριτήριο τῆς διάρκειας, ἀδύνατο εἶναι νὰ δώσουμε στὴ μιὰν ἀπὸ τὶς δύο τὴν ὑπεροχὴ: ποιὸς θὰ μᾶς βεβαιώσῃ ὅτι ἡ φιλία εἶναι διαρκέστερη ἀξία ἀπὸ τὸν ἔρωτα ἢ ὁ ἔρωτας ἀπὸ τὴ φιλία; Μένει τὸ κριτήριο 4: ἡ βαθύτερη ἱκανοποίηση τῆς ψυχῆς, ποὺ συνοδεύει τὴν ἀξία. Μὰ τοῦτο εἶναι ὀλότελα ὑποκειμενικό, μᾶς ρίχνει πάλι στὰ χέρια ἐκείνου τοῦ αὐθαίρετου διαιτητῆ, τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἰδιοσυστασία καὶ τὴ μοῖρα της, ποὺ ἐλπίσαμε ὅτι μὲ τ' «ἀντικειμενικά» μας κριτήρια θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἀποφύγουμε.

Θὰ πρεπε νὰ συνεχίσουμε τὴν Κριτικὴ τοῦ «σχήματος» τοῦ Scheler γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι οὔτε τὸ μοίρασμα, ποὺ κάνει τῶν ἀξιῶν σὲ τέσσερις σφαῖρες, εἶναι ὀρθό,* οὔτε μπορεῖ νὰ γίνῃ σύγκριση ὕψους μεταξὺ αἰσθητικῶν ἀξιῶν καὶ ἠθικῶν, ἢ ἠθικῶν καὶ «γνωστικῶν» (Erkenntniswerte), ἢ «γνωστικῶν» καὶ αἰσθητικῶν, καθὼς παραδέχεται**. Θὰ μᾶς παρέσυρε ὅμως πολὺ μακριὰ μιὰ τέτια

* Ζωικὲς ἀξίες δὲν ὑπάρχουν. Ἡ ζωικὴ σπουδαιότητα εἶναι μιὰ διάστασις τῶν αἰσθησιακῶν ἀξιῶν. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχουν ἀξίες θρησκευτικὲς· θρησκευτικὴ εἶναι ἡ σύνθεσις καὶ τὸ κορυφωμα τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Ἔτσι μένουν δύο μόνο εἶδη: οἱ αἰσθησιακὲς καὶ οἱ πνευματικὲς ἀξίες. Μὰ ἐπιτρέπεται πάλι ν' ἀπλώσουμε τόσο πολὺ τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας, ὥστε μέσα της νὰ χωρέσουν ἀκόμα καὶ οἱ αἰσθησιακὲς ἀντιδράσεις; Ἀξίες ὑπάρχουν μόνο στὴ σφαῖρα τοῦ πνεύματος.

** Γιατί τὸ κάθε εἶδος ἀπὸ τὶς ἀξίες αὐτὲς ἀναπτύσσεται σ' ἄλλον τομέα τοῦ Πνεύματος καὶ ἔτσι τὰ ἀναστήματά τους δὲ μποροῦν νὰ μετρηθοῦν μὲ κοινὸ μέτρο.

διεξοδική Κριτική και για τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ σταματήσουμε ὡς ἔδῳ και νὰ συνοψίσουμε τὰ συμπεράσματά μας: Οἱ ἠθικὲς ἀξίες δὲ μποροῦν νὰ ζήσουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς κάθε ἀνθρώπινης ψυχῆς. Κριτήρια ἀντικειμενικά γιὰ μιὰν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν κάθε λογῆς ὑποκειμενικὴς ἐπιρροὴς ἱεραρχία τους δὲν ὑπάρχουν.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους τολμηρότερη κάπως και βαθυτέρα εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Ed. Spranger νὰ μελετήσῃ τὴν οὐσία και τὰ κριτήρια τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ὄχι ἀφηρημένα και ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο και τὴ μοῖρα του, ἀλλὰ μέσα στὴς «μορφὲς ζωῆς» («Lebensformen») ὅπου οἱ ἀξίες αὐτὲς πραγματοποιοῦνται. Τὸ Spranger ὅμως ἀπὸ τὴν μιὰ ἢ μεγάλη ἐπιρροή, πού εἶχε ἀπάνω του ἡ Wertphilosophie τοῦ Scheeler, και ἀπὸ τὴν ἄλλην ὁ ἀκαδημαϊκὸς του συντηρητισμὸς, τὸν ἐμπόδισαν νὰ προχωρήσῃ ὡς ἐκεῖ πού ἔπρεπε. Στάθηνκε στὴ μέση τοῦ δρόμου κι ἔπεσε και στὴν Ἠθική, ὅπως και στὴν Παιδαγωγική, σὲ συμβιβασμοὺς πολὺ μικρῆς σημασίας γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ζητημάτων. Νά π. χ. εἰς φρονεῖ γιὰ τὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιῶν: οἱ *οἰκονομικὲς ἀξίες* (ιδανικὸ ἢ χρησιμότητα), λέει, εἶναι κατώτερες, γιὰτὶ δὲν ἔχουν αὐτοτέλεια. Αὐτὲς εἶναι μέσον γιὰ κάποιον σκοπὸ. Ἐξασφαλίζεις οἰκονομικά τὴ ζωὴ σου ὄχι γιὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃς, ἀλλὰ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃς τὸ ἀξιολογικὸ της περιεχόμενο (Lebensformen, σελ. 260-261 και 286-287). Ἀκόμα και οἱ *κοινωνικὲς ἀξίες* (ιδανικὸ ἢ ἀγάπη) και οἱ *πολιτικὲς* (ιδανικὸ ἢ δύναμη) δὲ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν κορυφαῖες, γιὰτὶ ἀγάπη και ἐλευθερία-δύναμη εἶναι μορφικὲς μονάχα ἀρχές, πού τὸ περιεχόμενό τους δηλ. ἡ τάση πρὸς τὸν ἀνώτατον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, πρέπει νὰ δοθεῖ ἀπὸ κάποιον ἄλλον: «Μὲ τὸ πνεῦμα ποιᾶς ἀξίας θὰ πρεπε κανεὶς ν' ἀγαπάει τοὺς ἀνθρώπους; . . . . Ἐλευθερία γιὰ ποιὸν σκοπὸν, και ἐλευθερία γιὰ ποιάν ἔγκυρον ὑπάτη τάξιν ἀξιῶν; » (σελ. 265). Συμπέρασμα: τὸ περιεχόμενο τῆς Ἠθικότητος μόνο ἀπὸ μιὰ *θρησκευτικὴν Ἠθική* μπορεῖ νὰ δοθεῖ (σελ. 265-266, 286-287, 290).— Πάλι λοιπὸν κι ἔδῳ οἱ ἀξίες ξεμοναχιάζονται, ἀποσπῶνται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, πού τὴν αἰσ-

θάνεται καὶ ζητάει νὰ τὶς πραγματοποιήσῃ, καὶ ἐξετάζονται σὰ νὰ ναι *Dinge an sich*. Κι ἔτσι ξαναπέφτουμε στὰ κριτήρια τοῦ Scheler: αὐτοτέλεια, παραγωγικότητα καὶ ἀπόλυτο! Ὁ Spranger ἀρχίζει καλά, μὰ τελειώνει οἰκτρά. Αὐτὸ τὸ τέλος ἔχουν οἱ συμβιβασμοί, πὺ γίνονται ἀπὸ δειλίαν ἢ ὑπολογισμό.

Ἐκεῖνο πὺ πρέπει νὰ τονίσουμε, ὕστερα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, εἶναι τοῦτο: ἡ ἐκτίμησις τοῦ ὕψους τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν εἶναι ὑπόθεσις προσωπικὴ τῆς κάθε ἀνθρώπινης συνείδησις. Αὐτὴ δίνει στὶς διάφορες ἠθικὲς ἀξίες τὴ θέσι, πὺ νομίζει ὅτι τοὺς πρέπει, καὶ σχηματίζει ἔτσι τὸ δικό της ἦθος, ἀνάλογα μὲ τὶς κοσμοθεωρητικὲς καὶ βιοθεωρητικὲς ἀντιλήψεις, πὺ μὲ τὴ σειρά τους κι αὐτὲς ἐπιβάλλονται στὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴν ἰδιοσυστασία καὶ τὴ μοῖρα της. Ἀπὸ τὴ συνάρτησις: *φύσις καὶ ἱστορία τῆς ψυχῆς—κοσμοαντίληψις καὶ βιοθεωρία—ἦθος*, εἶναι ἀδύνατο νὰ βγεῖς. Ὅσο κι ἂν παιδεύσαι δὲν θὰ μπορέσεις, ματαιοπονεῖς.

Πρέπει λοιπόν, ἔπειτα ἀπὸ τὸ πόρισμα τοῦτο, ν' ἀποκλείσουμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς γενικοῦ κι ἔγκυρου κριτήριου ὕψους καὶ νὰ βάλουμ' ἔτσι τελεία καὶ παῦλα στὸ ζήτημα τῆς ἱεραρχίας τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν;

Ἐπενθυμίζω στὸν ἀναγνώστη ὅτι στὸ ἴδιο ἐρώτημα ἔφτασα καὶ στὸ βιβλίό μου «Περὶ Τέχνης» (σελ. 154), ὅταν ἐξέταζα τὴ δυνατότητα ἑνὸς κριτήριου, πὺ μὲ τὴ βοήθειά του θὰ μπορούσε νὰ προσδιορισθεῖ τὸ ἀνάστημα τῶν ἔργων Τέχνης (ὅπως ἐδῶ, ἔκανα κι ἐκεῖ τὴ διάκρισις μεταξὺ τῆς καθ'αυτὸ αἰσθητικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ὕψους ἑνὸς καλλιτεχνήματος), καὶ ὅτι, ἀφοῦ ἐζύγισα προσεχτικὰ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ, ἔδωσα ἐκεῖ τὴν ἐξῆς ἀπάντησις: Ἀναμφισβήτητα κριτήριο ὕψους ἀπόλυτο δὲν ὑπάρχει· ὅλα εἶναι αὐθαίρετα· ἐπειδὴ ὅμως ἡ αὐθαιρεσία δὲν εἶναι μία, ἀλλὰ ἔχει ὀλόκληρη γκάμα βαθμῶν, ἂν κατορθώσουμε νὰ βροῦμε κάποιο κριτήριο, πὺ συγκρινόμενο μὲ τᾶλλα νὰ ναι τὸ λιγότερο αὐθαίρετο, πρέπει νὰ μαστε πολὺ εὐχαριστημένοι καὶ νὰ ἐλπίζουμε ὅτι τὸ κριτήριο τοῦτο εἶναι πιθανὸ νὰ γίνῃ κάποτε δεχτό, ὅχι ὡς τὸ ἀπόλυτα γενικὸ καὶ ἔγκυρο, ἀλλὰ ὡς τὸ σχετικῶς μὲ

τᾶλλα ἐγκυρότερο καὶ γενικότερο.

Τὴν ἴδιαν ἀπάντηση θὰ δώσω καὶ στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει κριτήριο ὕψους τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Καὶ μάλιστα ἔχω νὰ προτείνω τὸ ἴδιο κριτήριο, πὺ πρότεινα καὶ γιὰ τὴ μέτρηση τῶν ἔργων Τέχνης. Στὰ προηγούμενα βιβλία μου («Τριλογία τοῦ Πνεύματος» σελ. 66-106, «Περὶ Τέχνης» σελ. 153-163) παρουσίασα τὸ κριτήριο τοῦτο ἀναλυτικά. Γιὰ τοῦτο ἐδῶ δὲ θ' ἀπλωθῶ ἀπάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα πολὺ. Θ' ἀπαριθμήσω μόνο σύντομα τὰ κύρια χαρακτηριστικά του καὶ θὰ δώσω μερικὰ παραδείγματα γιὰ νὰ δείξω τὴ χρήση του.

1. Τὸ κριτήριο αὐτὸ εἶναι βγαλμένο ὄχι ἀπὸ μὴν ὁρισμένην κοσμοαντίληψιν ἢ βιοθεωρίαν, γιὰ τὸ τοῦτο, εἶπαμε, εἶναι ὑπόθεση τοῦ καθενὸς προσωπική, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ *σχῆμα*, ἀπὸ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο, τὸ σκελετό, πὺ κατ' ἀνάγκην ἔχει κάθε ἐρμηνεία τοῦ Κόσμου καὶ τῆς Ζωῆς. Ὡστε ἡ ἀποδοχή του δὲ δεσμεύει κανένα νὰ δεχτεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς α ἢ τῆς β ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου καὶ τῆς Ζωῆς, ἀλλὰ προϋποθέτει μόνο τὴ συνειδητοποίηση τῆς σχηματικῆς ἀνάγκης, τῆς ἐσωτερικῆς Λογικῆς, πὺ ρυθμίζει φυσικὰ καὶ ἀναγκαίαν τὴ σύνθεση καὶ διάταξιν τῶν στοιχείων, τῶν ἀρθρώσεων ὁποιοῦδήποτε κοσμοθεωρητικοῦ ἢ βιοθεωρητικοῦ οἰκοδομήματος, ὡς συνόλου ἀρχιτεκτονικοῦ. Ἀπάνω σ' αὐτὴ τὴ σκαλωσιὰ στηρίζεται ἡ ἀξιολογικὴ κλίμακα, πὺ ἔχω νὰ προτείνω.

2. Πέντε διαδοχικὲς ἀρθρώσεις παρουσιάζει ὁ σκελετὸς κάθε ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου καὶ τῆς Ζωῆς. Τὴν πρώτην χαρακτηρίζει τὸ ἀντίκρουσμα *Πρόσωπο-Πράγματα*: ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχικὴ ἐνότητα, ὡς συνείδηση, στέκεται ἀντίκρουσιν στὰ ἄψυχα τὰ πράγματα καὶ εἴτε χαίρεται τὰ σχήματά τους, εἴτε μελετᾷ τις σχέσεις καὶ τὴν «ἀπόδοσή» τους γιὰ νὰ τὰ μεταχειριστεῖ. Τὴν δεύτην ἢ ἀντίθεση *Ἄντρας-Γυναίκα*: ἐδῶ ρυθμίζονται οἱ σχέσεις τῶν δύο φύλων, τῶν ἠλεκτρικῶν πόλων, πὺ χρειάζονται γιὰ νὰ μένει ἄσβεστο τὸ φῶς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, καὶ παίρνουν τὴν ξεχωριστὴν γιὰ τὸν κανένα ἐκφράσή τους. Στὴν τρίτην *Ἐμεῖς-Αὐτοί*, ἔχουμε τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τοῦ ατόμου μέσα στὸ κοινωνικὸ σύνολο, ἐκεῖνα δηλ. πὺ προκύπτουν

ἀπὸ τῆ θέσης τοῦ καθενὸς μέσα στὴν ὀργανωμένη ομάδα (φυλή, κράτος, κοινωνικὴ τάξη, ἐπαγγελματικὸς κύκλος), πὺν στίς φάλαγγές της τὸν ἔριξε ἡ μοῖρα του. Ἡ τέταρτη εἶναι τοῦ ἀντικρούσματος *Ἐγὼ-οἱ Ἄλλοι*: τὸ ἄτομο, πὺν προχώρησε στὴ συνειδητοποίηση τῶν προβλημάτων του, ἀνακαλύπτει αἴφνης ὅτι παραπολὺ «δόθηκε» στοὺς ὁμοίους του καὶ στοὺς ἀγῶνες τῆς κοινῆς ζωῆς καὶ σκέψης. Ἀποτραβιέται λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, κλείνεται μέσα στὸ Ἐγὼ του καὶ παλαίβει νὰ κάνει τὴ ζωὴ του κατά-φαση τῆς δικῆς του θέλησης, ἀκτινοβόλημα τοῦ δικοῦ του ψυχικοῦ κόσμου. Στὴν πέμπτη, τὴν τελευταία ἀπ' ὅλες, ὁ ἄνθρωπος, ὡς σχηματισμένη πιά μὲ τὴ δική του, τὴν προσωπικὴ περιπέτειά του καὶ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ εἶδους του ὄντοτητα, μετριέται μὲ τὸν Κόσμο ὡς ἔκφραση τῶν ἔσχατων, τῶν πιὸ συγκλονιστικῶν προβλημάτων, καὶ παίρνει μιὰ στάση ὀριστικὴ ἀπέναντί του, ἀπέναντι τοῦ μεγάλου κοσμικοῦ Ἀγνώστου, πὺν κρῦος καὶ ἀσυγκίνητος βλέπει τὴν ἀνθρώπινη στιγμή νὰ μπαίνει στὴν Ὑπαρξὴ κι ὕστερα νὰ σκεπάζεται ἀπὸ τ' ἀλλεπάλληλα κύματα τῆς Ζωῆς, πὺν καλπάζουν κατόπι της δίχως τέλος μὲ τὴν ἀρρυθμία τοῦ ἰλίγγου. Γιὰ τοῦτο ἡ ἀρρυθροση αὐτὴ χαρακτηρίζεται μὲ τὸ ἀντίκρουσμα: *Ἀνθρωπος-Κόσμος*.

3. Ἀπὸ τὴ διαδοχικὴ σειρά τούτων τῶν «σταθμῶν» βγάζω, γιὰ λόγους πὺν θὰ ἐξηγήσω παρακάτω, μιὰ σκάλα ἀπὸ πέντε ὑπάλληλα ἐπίπεδα — τὰ ὀνομάζω: *ἐπίπεδα ψυχικοῦ μειτεωρισμοῦ* — πὺν ἀπάνω της μετρῶ τὸ ἀνάστημα τῶν ἠθικῶν κατορθωμάτων, τῆς ἀρετῆς τὸ ὕψος. Ἀνάλογα μὲ τὴ στάση, πὺν παίρνει ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου σὲ κάθε μιὰν ἀπὸ τίς στιγμές τοῦ λογικοῦ processus, πὺν ἱστόρησα πιὸ πάνω, στὰ ὅσα προβλήματα ὀρθώνονται μπροστά της, δημιουργοῦνται γι' αὐτὴν ἀξίες μὲ ἰδιαίτερη στὸ κάθε ἐπίπεδο σφραγίδα. Οἱ ἀξίες τῆς *βιοτεχνικῆς ἠθικῆς* στὸ πρῶτο ἐπίπεδο (πρόσωπο-πράγματα), τῆς *σεξουαλικῆς* στὸ δεύτερο (ἄντρας-γυναίκα), τῆς *κολεκτιβικῆς* στὸ τρίτο (ἐμεῖς-αὐτοί), τῆς *ἐγωιστικῆς* στὸ τέταρτο (ἐγὼ-οἱ ἄλλοι) καὶ τέλος τῆς *θρησκευτικῆς* στὸ πέμπτο, τὸ ἀνώτατο ἀπ' ὅλα (ἄνθρωπος-κόσμος). —

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ προσέξει τοὺς δύο τελευταίους ὅρους: ἐγωιστικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἠθικὴ, γιὰτὶ ἐδῶ δὲν ἔχουν τὴν κοινὴν, τὴν τρέχουσα σημασίαν τους. Τὸ περιεχόμενό τους θὰ τὸ βρεῖ στὴν παραπάνω ἀγάλυση τῶν ἀντιθέσεων: ἐγὼ-οἱ ἄλλοι, καὶ ἄνθρωπος-κόσμος.

4. Σὲ κάθε μὴν ἀπὸ τὴν ἠθικὴς αὐτὴς (διάβαζε: σφαιρὴς ἠθικῶν ἀξιών) καθιερῶνται μὲ τὸν καιρὸν, ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιαίτερης φύσεως καὶ φορᾶς τῶν προβλημάτων τοῦ κάθε ἐπιπέδου, ἰδιαίτερα μέτρα καὶ σταθμὰ, ποὺ δίνουν ὄντοτητα καὶ δύναμη ξεχωριστὴ στὶς ἀξίες τῆς. Ἐκεῖνο μάλιστα, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν σκάλα τῶν ἠθικῶν ἀξιών, εἶναι τοῦτο, ὅτι οἱ ἀξίες, ποὺ διαμορφώνονται στὸ καθένα ἀπὸ τὰ πέντε τῆς ἐπίπεδα, τείνουν νὰ κυριαρχήσουν σ' ὅλες τὶς σφαιρὴς τῆς ἀνθρώπινης δράσης, νὰ ἐπιβάλλουν δηλ. τὰ δικά τους μέτρα καὶ σταθμὰ στὶς ἀξίες ὄλων τῶν ἄλλων ἐπιπέδων. Ἔτσι σχηματίζονται τὰ διάφορα ἠθικὰ ἰδανικά, οἱ ἀξιοὶ τοῦ ἠθους. Τὸ ὠφελιστικόν, ὅταν τὸ γενικὸ ρυθμὸν τὸν δίνουν οἱ ἀξίες τοῦ πρώτου ἐπιπέδου μὲ τὰ σταθμὰ τῆς βιοτεχνικῆς ἠθικῆς. Τὸ ἐρωτικόν, οἱ ἀξίες τοῦ δεύτερου ἐπιπέδου μὲ τὰ σταθμὰ τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς. Τὸ κοινωνικόν, οἱ ἀξίες τοῦ τρίτου ἐπιπέδου μὲ τὰ σταθμὰ τῆς κολεκτιβικῆς ἠθικῆς. Τὸ ἀτομιστικόν, οἱ ἀξίες τοῦ τέταρτου ἐπιπέδου μὲ τὰ σταθμὰ τῆς ἐγωιστικῆς ἠθικῆς. Καὶ τέλος τὸ ἰδανικὸν τοῦ θρησκευτικοῦ κορυφώματος οἱ ἀξίες τοῦ πέμπτου, τοῦ ἀνώτατου ἐπιπέδου μὲ τὰ σταθμὰ τῆς θρησκευτικῆς ἠθικῆς.

5. Μέσα στὸ ἴδιο ἠθος δὲν ἔχουν ὅλες οἱ ἠθικὴς πράξεις τὸ ἴδιο ἀνάστημα, τὸ ἴδιον ὕψος. Τὸ κατόρθωμα, ποὺ προϋποθέτει τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ δεύτερου ἐπιπέδου: ἀντρας-γυναίκα, εἶναι «ὑψηλότερο» ἀπὸ νὰ ἄλλο, ποὺ ἀναφέρεται στὸν κύκλον τοῦ πρώτου: πρόσωπο-πράγματα. Ἐκεῖνο πάλι, ποὺ ἐπρόκυψεν ἀπὸ τὴν ἀντίθεση: ἐμεῖς-αὐτοὶ τοῦ τρίτου ἐπιπέδου, εἶναι ὑψηλότερο καὶ ἀπὸ τὰ δύο. Ἀκόμα πὺ ὑψηλότερο, ἀνώτερο θὰ θεωρηθεῖ τὸ κατόρθωμα ποὺ πραγματοποιεῖ ἢ θέληση, ὅταν ἡ συνείδηση μετρίεται μὲ προβλήματα τοῦ τέταρτου ἐπιπέδου: ἐγὼ-οἱ ἄλλοι. Καὶ τέλος πὺ ψηλότερον ἀπ' ὅλα, ὑπέροχον θὰ

ναι ἐκεῖνο, πού γίνεται στή σφαῖρα τοῦ θρησκευτικοῦ κορυφώματος: ἄνθρωπος-κόσμος.

Γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὰ παραδείγματα, πού φέραμε πιὸ πάνω (σελ. 106), ἢ πράξη μου νὰ χύσω τὸ αἷμα μου μαζὶ μὲ τοὺς ὁμοϊδεάτες μου γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ κοινωνικοῦ μας ἰδανικοῦ εἶναι μεγαλύτερου ἀναστήματος ἀπὸ τὴ θυσία μου ν' ἀνοίξω τὶς φλέβες μου γιὰ νὰ σώσω τὴ γυναῖκα πού ἀγαπῶ. Γιατὶ ἡ πρώτη εἶναι ἠθικὸ κατόρθωμα τοῦ τρίτου ἐπιπέδου, ἐνῶ ἡ ἄλλη τοῦ δευτέρου.

6. Ὄταν πάλι θέλουμε νὰ προσδιορίσουμε τὸ ἀνάστημα κατόρθωμάτων τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου, πού ἀποφασίστηκαν ὁμῶς μέσα στὴν ἀξιολογικὴν ἀτμόσφαιρα Ἡθῶν διαφορειακῶν, πρέπει πρῶτα νὰ μετρήσουμε ἀπάνω στὴ σκάλα τῶν πέντε μας ἐπιπέδων τὸ ὕψος τοῦ ἠθικοῦ Ἰδανικοῦ, πού ἐπέβαλε τὸ καθένα. Τὸ ἐρωτικὸ ἰδανικὸ εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ ὠφελμιστικὸ (τῆς βιοτεχνικῆς ἠθικῆς), τὸ κοινωνικὸ (τῆς κολεκτιβικῆς) ἀνώτερο καὶ ἀπὸ τὰ δύο, τὸ ἀτομιστικὸν ἢ ἐγωιστικὸν ἀκόμα πιὸ ἀνώτερο, καὶ ὑπέρτατο, κορυφαῖο τὸ θρησκευτικόν. Ἀνάλογο θὰ ναι τὸ ἠθικὸν ἀνάστημα τῶν ἀθλῶν, πού γίνονται μὲ τὴν προσταχτικὴν τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ πέντε αὐτὰ ἰδανικά. (Διάβασε ἐδῶ τὰ παραδείγματα, πού φέρνω στὴν «Τριλογία» μου, σελ. 145-147).

7. Ποῦ στηρίζεται αὐτὴ ἡ διάκριση ἠθικῆς ὑπεροχῆς, πού προτείνω; Ποιὰ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ «παραγωγή» (déduction) τοῦ «πάνω» καὶ τοῦ «κάτω» σ' αὐτὴ τὴν ἱεραρχία; Μὲ τί δικαίωμα παίρνω μιὰ διαδοχικὴ σειρά στιγμῶν ἐνὸς λογικοῦ processus γιὰ σκάλα ὑπάλληλων ἐπιπέδων; Ἀπάντηση: Γιὰ τούτῃ τὴν «καθ' ἑαυτὴν» διάφανη καὶ σταθερὴν ἀρχή, πού ναι τὸ κλειδί ὅλου τοῦ συστήματος: Οἱ πέντε στιγμὲς τοῦ λογικοῦ processus, πού εἶναι, καθὼς εἶπα, ὁ σκελετὸς κάθε ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου καὶ τῆς Ζωῆς, εἶναι σταθμοὶ τοῦ βασιλικοῦ δρόμου, πού παίρνει ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση γιὰ νὰ ὀλοκληρώσει ἀρτιότερα καὶ ἐντονότερα τὸν ἑαυτὸ της. Στὸ ξεκίνημα: πρόσωπο - πράγματα πρωτοξυπνάει καὶ κάνει εὐθύς ἓνα πήδημα πρὸς τὰ ἔμπρός, ἀφήνοντας

γιὰ πάντα πίσω της τὸ ζῶο μὲ τὸ ζόφο του. "Ὅσο προχωρεῖ, τόσο καὶ «ἀνεβαίνει», τόσο δηλ. ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ βαθύτερα καὶ ἰσχυρότερα τὶς ἀγωνίες καὶ τὶς λαχτάρεις του, πὺ τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς ὅτι τὶς αἰσθάνεται ἀποτελεῖ τὸ γνῶρισμα καὶ τὴ μοῖρα του. "Ἄρα ὅσο προχωρεῖ, τόσο πραγματοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀνθρωποσύνη του. Γιὰ τοῦτο μᾶς ἐπιβάλλεται—ὄχι ἀπλῶς μᾶς ἐπιτρέπεται—τοῦτα τὰ «βήματα πρὸς τὰ ἔμπροσ» νὰ τὰ θεωρήσουμε «ἄλματα πρὸς τὰ ἄνω».

"Ἐτσι π. χ. ἐξηγεῖται ἡ ὑπεροχὴ τῆς αὐτοθυσίας γιὰ ἓνα κοινωνικὸ ἰδανικὸ ἀπὸ τὴν αὐτοθυσία γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ἀγαπημένης γυναίκας. Εἶναι πῶ «ἀνθρώπινο» τὸ πρῶτο κατόρθωμα ἀπὸ τὸ δεύτερο. Βρίσκεσαι σ' ἓναν πῶ προχωρημένο σταθμὸ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν ἀριότερη καὶ ἐντονότερη ὀλοκλήρωσι, τοῦ ἑαυτοῦ σου, πρὸς τὴν πῶ πλέρια καὶ πῶ βαθειὰ πραγματοποίησι αὐτοῦ πὺ σὲ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ζῶο, τῆς «ἀνθρωποσύνης» σου, ὅταν πεθαίνεις (ἀφοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ πεθάνει κάποιος) γιὰ νὰ ζήσουν εὐτυχισμένοι οἱ ὅμοιοί σου, παρὰ ὅταν δίνεις τὸ αἷμα σου γιὰ νὰ ζήσει ἡ γυναίκα πὺ ἀγαπᾷς.

8. Ἐκεῖνο, πὺ στὴν προτεινόμενη ἱεραρχία τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν δὲ θ' ἀρέσει ἴσως σὲ πολλούς, εἶναι ὅτι δέχεται τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἀτομιστικοῦ-ἐγωιστικοῦ ἰδανικοῦ πᾶνω ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ-κολεκτιβικόν, καὶ γενικὰ συμβουλεύει νὰ θεωροῦμε ἠθικὰ ὑψηλότερη τὴν κατάφασιν τοῦ ἐγῶ ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν ἀλληλεγγύη. Τοῦτο ὅμως εἶναι μιὰ λογικὴ συνέπεια τῆς βασικῆς ἀρχῆς, πὺ στηριζομένη σκάλα τῶν ὑπάλληλων ἐπιπέδων μας, καὶ ἡ εἰλικρίνεια τοῦ φιλοσοφικὰ στοχαζόμενου ἀνθρώπου ὑπαγορεύει νὰ τὴ δεχτοῦμε καὶ νὰ τὴ φωνάξουμε μὲ θάρρος. Τόσο μάλιστα περισσότερο, ὅσο, ὅταν καλοσκεφθεῖ κανεὶς, θὰ ἰδεῖ ὅτι ἐκεῖνο, πὺ ἐναντιώνεται μέσα μας στὸ δέξιμό της, εἶναι μιὰ πρόληψι. Γιατὶ πρόληψι εἶναι νὰ θεωρεῖς «κατ' ἀρχὴν» ἠθικότερη τὴν ἐξυπηρέτησι τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε ἀνάγκη τοῦ ἐγῶ σου. Πρόληψι μάλιστα, πὺ εἶναι ριζωμένη μέσα μας ἀφ' ἑκείνου βεθιά, ἴσως γιὰ τὴν ἠθικὴν κοινωνία ὑπὸ τὴν ἀστυνομικὴν

μορφή της, ὡς κράτος δηλ., τὴν καλλιέργησε μεθοδικά μέσα στὴν ἠθικὴ συνείδηση τόσο γυναικῶν στρατολογώντας γιὰ τοῦτο τὸ ντραπέρισμα τὸν ἄμβωνα καὶ τὸ σχολεῖο. Πολὺ ὀρθά, ἀφοῦ ἐκεῖνο, ποὺ τὴν ἐνδιέφερε καὶ τὴν ἐνδιαφέρει, εἶναι οἱ κοινωνικὲς μας ἐκδηλώσεις καὶ ὄχι οἱ βαθύτερες ἀπαιτήσεις τῆς ἀτομικότητάς μας.

Ἄς ὑποθέσουμε—γιὰ νὰ μείνουμε στὰ παραδείγματα—ὅτι ἐγὼ ὁ ἴδιος ποὺ ἔχυσα τὸ αἷμα μου πλάϊ στους ὁμοϊδεάτες μου γιὰ τὸ κοινὸ μας κοινωνικὸ ἰδανικό, τοὺς ἐγκαταλείπω ἕνα ὥραϊο πρῶτὸ ὄλου στὴν τύχη τους, ἢ ἀφήνω τοὺς πέντε δρόμους τῆς γυναῖκα, ποὺ ἀγαπῶ τώρα ἴσως περισσότερο ἀπὸ τότε, ποὺ ἀνοιξάτις φλέβες μου γιὰ νὰ τὴν σώσω. Τοὺς ἀφήνω γιὰ αἰσθάνομαι ὅτι «ὅλα αὐτὰ» μοῦ κλείνουν τὸ δρόμο πρὸς κάποιον ἐντονότερο καὶ βαθύτερο ἄπλωμα τοῦ ἑαυτοῦ μου, ὅτι ἤρθε ἡ στιγμή ποὺ μὲ περιορίζουν, μὲ πνίγουν, ζητᾶνε νὰ μοῦ ἀκρωτηριάσουν τὸ ἐγὼ μου, ποὺ τὸ θέλω πλούσιο καὶ ἱκανὸ γιὰ μεγάλους, πολὺ μεγάλους ἄθλους, μεγαλύτερους ἀπὸ τὸν ἔρωτα καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύη, ἐπειδὴ ξέρω, τὸ νιώθω τί μπορεῖ νὰ κατορθώσει, ὅταν μείνει μόνο καὶ ἐλεύθερο. Οἱ πράξεις μου αὐτές—ὀφείλουμε νὰ τὸ ὁμολογήσουμε μὲ θάρρος ὅσο καὶ νὰ μοῦ κόστισαν τὴν καταφρόνια ἴσως τοῦ πλήθους, ἔχουν ὕψος ἠθικὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ δύο ἐκεῖνα, τὰ πρῶτα μου κατορθώματα, γιὰ τὸ ἀνάστημά τους φτάνει ὡς τὸ τέταρτον ἐπίπεδο τοῦ ψυχικοῦ μετεωρισμοῦ, ὡς τὴν ἀντίθεση: Ἐγὼ—οἱ ἄλλοι, ποὺ εἶναι πιὸ προχωρημένος σταθμὸς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῆς πλέρις «ἀνθρωποσύνης», δηλ. πρὸς τὴν μεγαλύτερη ἀπομάκρυνση ἀπὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ ζοφερὸ κόσμον τοῦ ζῶου.

Ἐπὶ ἕναν ὅμως ὄρο μεγάλης σπουδαιότητος: ὅτι ὁ ἄθλος αὐτὸς τελεῖται κάτω ἀπὸ τὴν προσταχτικὴν ἐνὸς ἀποκρυσταλλωμένου ἠθους, ἐνὸς δηλ. καλοστοχασμένου συστήματος ἠθικῶν ἀξιῶν, ποὺ ρυθμίζεται ἀπὸ να ὀρισμένο ἰδανικό, ἄρα δὲν εἶναι ἀπομονωμένος καὶ ξεκρέμαστος, αἰφνίδιο δηλ. ξέσπασμα ἀλλοφροσύνης καὶ θηριωδίας. Γιὰ τὸ ἀλλιότικα εἶναι ἔγκλημα, ἀρρωστιαρικός καὶ ἀνήθικος ἐγωισμός. Ἀνήθικος, ἐπειδὴ τοῦ

λείπει ἡ σταθερὴ γραμμὴ, ἡ ἐσωτερικὴ πειθαρχία καὶ ἡ αὐστηρὴ συνέπεια—μὲ μιὰ λέξη: ἀρχὲς βγαλμένες ἀπὸ κάποιο ἰδανικό. Ὅτι τέλος, γενικά, τὸ ἀτομιστικὸ Ἰδανικὸ εἶναι «εἰδολογικά», ἀνεξάρτητα δηλ. ἀπὸ τὸ ὅποιο-δήποτε περιεχόμενό του, ὑψηλότερο ἀπὸ τὸ κοινωνικό, ὃ καθέννας τὸ καταλαβαίνει, ὅταν γιὰ μιὰ στιγμή ὑποθέσει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους χορτάτους καὶ εὐτυχεῖς. Τί νόημα θὰ ἔχει τότε ἡ «ἀλληλεγγύη»; Προσοχὴ ὅμως! Λέμε: *ὑψηλότερο*, ὄχι *ὑπέρτατο* καὶ *κορυφαῖο*. Γιατὶ ὑπέρτατο καὶ κορυφαῖο εἶναι μόνο τὸ θρησκευτικό.

9. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαφάνεια (évidence), ποὺ ἔχει ἡ φιλοσοφικὴ παραγωγὴ τῶν διακρίσεων τῆς ὑπεροχῆς, καὶ ἄλλα εἶναι ἀκόμα τὰ προσόντα τῆς ἱεραρχίας, ποὺ προτείνω: α) Γιὰ ὅλες τὶς ἠθικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει τόπος μέσα στὸς κύκλους τῆς συνειδητῆς Ζωῆς, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰ ἀντικρούσματα τῶν πέντε μας ἐπιπέδων. Καμιὰ δὲν μένει ἔξω. Γιατὶ ἡ ἀξιολογικὴ αὐτὴ σκάλα βγαίνει ἀπὸ τὴν κάθετη τομὴ τοῦ κορμοῦ τῆς Ζωῆς, ποὺ σπρώχνεται ἀπὸ τὴ φύση τῆς νὰ ζήσει κάθε ἀνθρώπινη συνείδηση. Καὶ ἡ κάθετη αὐτὴ τομὴ μᾶς δείχνει ὅλες τὶς φάσεις τούτης τῆς δραματικῆς περιπέτειας. β) Ἡ θέση τῆς κάθε σφαίρας ἀξιῶν, ἀπὸ τὶς πέντε ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὸς κύκλους καὶ στὰ ἐπίπεδα αὐτά, εἶναι μὲ ἀκρίβεια ὀρισμένη καὶ δικαιολογημένη. Ὁ Scheeler καὶ ὁ Spranger διαπιστώνουν ἀπλῶς ὅτι οἱ ἀξίες τῆς θρησκευτικῆς ἠθικῆς εἶναι οἱ κορυφαῖες. Ἐμεῖς δὲν περιοριζόμαστε σὲ τοῦτο μόνο. Ὅρίζομε τὴν ἱεραρχικὴν θέση καὶ τῶν ἄλλων ἀξιῶν. Τὴ θέση τους καὶ ἀπέναντι τῶν ἀξιῶν τοῦ κορυφώματος καὶ ἀναμεταξύ τους. Καὶ ὅταν οἱ θρησκευτικὲς τοποθετοῦνται στὸ ὑψηλότερο σκαλοπάτι τῆς σειρᾶς, τοῦτο ἐπιβάλλεται ἀπὸ μιὰν αὐστηρὴν ἐσωτερικὴν ἀπαίτηση τοῦ πνεύματος τῆς ὅλης ἱεραρχίας. γ) Τὸ κριτήριον ὕψους, ποὺ παρουσιάζω, εἶναι «ἐπέκεινά» καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης (αὐτοὶ εἶναι οἱ τρεῖς *modi* τοῦ πνεύματος), γιατί στηρίζεται ἀπάνω στὴ σχηματικὴν ἀνάγκη, ποὺ ἀρθρώνει σὲ σύστημα τὴν κάθε κοσμοαντίληψη καὶ βιοθεωρία, μὲ τὴν ὁποία, καθὼς εἶπαμε, «ἐκφράζεται»

κατὰ τὴν ἰδιοσυστασία καὶ τὴ μοῖρα τῆς ἢ κάθε ἀνθρώ-
πινι, ψυχῇ. Ἔτσι ἡ αὐτοτέλεια τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ἀπέ-
ναντι τῶν αἰσθητικῶν καὶ τῶν «γνωστικῶν» εἶναι ἐξα-
σφαλισμένη. Ἡ ἀρετὴ δὲν ὑποτάσσεται στὴν ὁμορφιᾷ ἢ
στὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθεια, οὔτε οἱ δύο αὐτὲς ἀδελφές
στὴν ἀρετὴ. Ἡ ἠθικὴ ἀναγνωρίζεται σὰ μιὰ *sui generis*
ἐντελῶς ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπου πλάϊ στίς δύο ἄλλες,
τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴ «γνωστικὴ»*.

Παράδειγμα τυπικὸ θρησκευτικῆς ἠθικῆς, ἠθικῆς
τοῦ κορυφώματος, εἶναι τὸ ἦθος τοῦ Pascal. Ἡ
μεγάλῃ αὐτῇ ψυχῇ ποὺ ἀηδίασε τὸν κόσμον τότε, ποὺ
ὅλοι τὸν λατρεύουν, καὶ μίσησε τούτῃ τὴ ζωὴ, για-
τί δὲν ἀξίζε τὴν πλησμονὴ καὶ τὸ μέγεθος τῆς λαχ-
τάρας τῆς, κύταξε μὲ τέτιαν αὐστηρότητα τίς κάθε λο-
γῆς ἀξίες τῶν ἀνθρώπων, ποὺ, ἂν δὲν εὔρισκε στὴ χρι-
στιανικὴν Ἀποκάλυψη ἓνα Θεὸ ἔτοιμο καὶ ἱκανὸ νὰ τὴ
στηρίξει, θὰ πέθαινε ἀπὸ ἀπογοήτεψη καὶ ἀπελπισία. Ἔτσι
πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε ἐκεῖνα τὰ περίφημα λόγια του,
ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀρετὴ «ὑψηλότερη ἀπὸ τὴν ἀρετὴ
τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν σοφῶν τῆς εἰδωλολατρείας» καὶ
ὅτι ἐνεργεῖ μὲ χέρι παντοδύναμο, ποὺ μόνο αὐτὸ μπορεῖ
«νὰ βγάλει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ κόσμου, νὰ τὴν
τραβήξει μακριὰ ἀπ' ὅ τι ἔχει πρὸ ἀγαπητό, *la faire pour-
tir à soi-même*, νὰ τὴνε φέρει καὶ νὰ τὴν προσκολλήσῃ
μόνο καὶ πάντα στὸ Θεό» (*Lettres provinc. I. 5*). Πρέ-
πει νὰ μπορεῖς νὰ μετεωριστεῖς κάθετα ὡς τὸ ὑπέρτατον
ἐπίπεδο τοῦ πνευματικοῦ κορυφώματος καὶ νὰ χεῖς καὶ
τὴ δύναμη νὰ πειθαρχήσῃς τὴ ζωὴ σου στίς ἠθικὲς ἐν-
τολές, ποὺ θὰ σοῦ ἐπιβάλλει ἡ νέα προοπτικὴ τῶν πραγ-

* Δὲ λείπουν ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας οἱ προσπά-
θειες εἴτε νὰ ταυτισθεῖ τὸ Ἄγαθὸ μὲ τὸ Ὄραιο μέσα σ' ἓνα
καὶ τὸ ἴδιο ἰδανικό—Shaftesbury—εἴτε ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ
ἠθικὴ εἶναι μέρος τῆς Αἰσθητικῆς—Herbart. Τὴν ὑπόταξη
τῆς ἀρετῆς στὴν ἀλήθεια, τῆς ἠθικῆς στὴν Ἐπιστήμη, εἶδαμε
στὰ Κεφάλαια 2ο καὶ 3ο ποιοὶ ἐκήρυξαν. Ποιὰ πραγματικὰ εἶναι
ἡ θέση τῆς ἠθικῆς μέσα στὴν ὁλότητα τοῦ Πνεύματος εἰδείξα
στὸ «Περὶ Τέχνης» (Κεφ. 8ο, σελ. 180 καὶ πέρα).

μάτων (ἢ προοπτικὴ πού θ' ἀποχτήσουν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς σου μὲ τοῦτον τὸ μετεωρισμό), γιὰ νὰ λὲς καὶ νὰ κάνεις κι ὅλας τὰ ὅσα γράφει ὁ Pascal.—“Ὅταν ὅμως κατορθώσεις νὰ τὰ βγάλεις πέρα σὲ τοῦτον τὸ δύσκολο ἄθλο, τὸ ἦθος σου τότε παίρνει μιὰν αὐστηρὰ καθορισμένη καὶ πειθαρχημένη μορφή, γιὰ τὰ μέτρα καὶ σταθμά, πού ἐπιβάλλει τὸ ἀνέβασμα ὡς τὶς ὑπέριστατες κορυφές τοῦ ἀνθρώπινου ὕψωμοῦ, ρυθμίζουν ἔπειτα ὅλες τὶς ἄλλες σφαιρὲς τῶν ἠθικῶν σου ἀξιῶν.

Παραδείγματα:

“Ὅταν ὁ Spinoza σ' ἐκεῖνο τὸ περίφημο παράρτημα τοῦ 4ου μέρους τῆς «Ἠθικῆς» του, ὅπου σὲ 32 «θέσεις» συνοψίζει τὸ σύστημά του τὸ ἠθικὸ ὁλόκληρο, μιλεῖ (θέση 27) γιὰ τὸ «δικαίωμα» πού χει ὁ ἄνθρωπος νὰ «μεταβάλλει» τὰ πράγματα γιὰ νὰ διατηρεῖ τὸ εἶναι του, ἢ ὅταν λέει (IV, 37, 1η Παρατήρ.) ὅτι «δικαίωμά» του εἶναι γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ἀπὸ τὰ ζῶα ἀκόμα ν' ἀφαιρεῖ τὴ ζωὴ, κι αἰτιολογεῖ, θεμελιώνει τοῦτα τὰ δικαιώματα μὲ τὴν ἀρχήν, ὅτι, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος μονάχα μπορεῖ ν' ἀποχτήσῃ τὴν ὑπέριστατη γνῶση: τὴν ἀρτια γνῶση τοῦ Θεοῦ (II, 47), ἐκεῖνος ἔχει καὶ τὴ μεγαλύτερη δύναμη, καὶ τὴ μεγαλύτερη ἀρετὴ (θὰ δοῦμε στὸ παρακάτω κεφάλαιο πῶς ἐννοεῖ τὴν ἀρετὴ ὁ Spinoza), ἄρα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μεταχειρίζεται ὅλα τὰ ἄλλα ἀτελέστερα ὄντα γιὰ νὰ διατηρεῖ τὸ εἶναι του, πού θὰ πεῖ νὰ πραγματοποιεῖ τὴν ἀρετὴ του—τί ἄλλο κάνει παρὰ ζητάει νὰ ρυθμίσει τὶς ἀξίες τοῦ πρώτου ἐπιπέδου: Πρόσωπο—Πράγματα, τῆς βιοτεχνικῆς ἠθικῆς, μὲ μέτρα καὶ σταθμά, πού καθιέρωσε τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ κορυφώματος: “Ἀνθρώπος—Κόσμος;

“Ὅταν πάλι ἀπάνω σὲ μιὰ κρίσην ἀσκητισμοῦ ὁ Τολστόη γράφει στὴν κόρη του Τατιάνα (διάβασε τὸ γράμμα στὸ περιοδικὸ «Europre» τῆς 15 Ἰουλ. 1928) γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσει νὰ παντρευτεῖ, δὲν εἶναι ἀπὸ τὶς ὑψηλὲς κορυφές τοῦ πέμπτου, τοῦ θρησκευτικοῦ ἐπιπέδου, πού ἀντικρούζει τὸ πάθος τὸ ἐρωτικὸ, ἀφοῦ τὸ βλέπει σὰν ἐπιθυμία ἐνὸς μεθύσμενου νὰ χορέψῃ καὶ γιὰ τοῦτο λέει στὴν κόρη του μὲ πίκρα, μὲ οἶχτο σχεδόν: «Χόρεψε, χόρεψε

ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατο τώρα κι ὅλας νὰ ξεμεθύσεις καὶ νὰ σκεφτεῖς τὸ τί θές»; Ἐδῶ ἡ ἠθικὴ τοῦ θρησκευτικοῦ κορυφώματος ζητάει νὰ ρυθμίσει μὲ τὰ δικά της μέτρα καὶ σταθμὰ τὶς ἀξίες τοῦ δεύτερου ἐπιπέδου: Ἄντρας-Γυναίκα.

Πρὶν ἀπ' ὅλες, τὶς ἀξίες τοῦ τρίτου ἐπιπέδου, τῆς κολεκτιβικῆς ἠθικῆς θέλησε νὰ ρυθμίσει μὲ τὸ θρησκευτικὸ ἰδανικὸ τῆς ἀγάπης ὁ Χριστός. Νὰ λείψει ἡ ἔχθρα ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἦταν τὸ ὄνειρό του καὶ γιὰ τοῦτο προσπαθοῦσε μὲ τὰ γλυκά του λόγια νὰ φωτίσει τὴν ὄραση τῆς ψυχῆς τους γιὰ νὰ ἰδοῦν ὅτι εἶναι παιδιὰ τοῦ ἰδιοῦ τρυφεροῦ καὶ προνοητικοῦ πατέρα, πὺν ἄλλο δὲν ζητάει παρὸ νὸ τὰ βλέπει νὰ ζοῦν ἀγαπημένα. Ἡξερε ὅτι, ὅταν ἀνοίξουν μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ οἱ μυστικὲς πηγὲς τῆς ἀγάπης, θ' ἀλλάξει, ὁ ρυθμὸς σ' ὅλες τὶς σφαῖρες, σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς συνειδητῆς ζωῆς, — γιὰτὶ δὲν θὰ ὑπάρχει πιά ἡ κατάρρα—πὺν τὴ φαρμακῶνει, ἡ δυστυχία.

Ἄκόμα καὶ γιὰ τὸ Nietzsche, τὸν ἀπόστολο τοῦ ἀπεριόριστου ἀτομισμοῦ, τὸ Ἐγὼ πὺν θέλει παλαίβοντας πρὸς τοὺς Ἄλλους νὰ κάνει τὴ ζωὴ του κατάφαση τοῦ ἑαυτοῦ του, πρέπει πάντα νὰ νιώθει μέσα του ὄχι μιὰ περιορισμένη σὲ τόπο καὶ χρόνο συνείδηση, πὺν διψάει δύναμη, ἀλλὰ τὸν Ἄνθρωπο γενικά, τὸν Ἄνθρωπο πὺν ἀγωνίζεται ἀπελπισμένα νὰ ξεπεράσει τὸν ἑαυτό του, νὰ προστέσει ἓνα ἰσχυρότερο, θειότερο εἶδος μέσα στὴ συλλογὴ τῆς Δημιουργίας: τὸν Ὑπεράνθρωπο. Λέει στοὺς στενόκαρδους ἐγωιστὲς: «Δὲν πονᾶτε ἀκόμα ἀρκετά. Γιατὶ πονᾶτε γιὰ *σᾶς*, δὲν πονᾶτε ἀκόμα γιὰ τὸν *ἄνθρωπο*. Θὰ λέγατε ψέματα, ἂν λέγατε τίποτ' ἄλλο. Δὲν πονᾶτε ὄλοι ἐσεῖς γιὰ κείνο πὺν πόνεσα ἐγὼ» (Also sprach Zarathustra, Nietzsches Werke, τόμ. VII, Kröner-Λιψία 1918, σελ. 421). Κι ἐδῶ λοιπὸν ἔχουμε μιὰν ἀτομιστικὴ ἠθικὴ (Ἐγὼ-οἱ Ἄλλοι) πὺν θέλει νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ σταθμὰ τοῦ θρησκευτικοῦ, καθὼς τ' ὀνομάσαμε, κορυφώματος (Ἄνθρωπος-Κόσμος).

Τὸ βασικὸ αἶτημα τοῦ ἀξιολογικοῦ μας συστήματος, πὺν εἶναι συνέπεια λογικὴ τῆς ἀρχῆς νὰ δώσουμε μιὰ

σκάλα ἀξιῶν «εἰδολογικήν», ὄχι «ὕλική», δηλ. μιὰ σκάλα, πού νά στηρίζεται ὄχι στό περιεχόμενο μιᾶς ὀρισμένης ἐρμηνείας τοῦ Κόσμου καί τῆς Ζωῆς, ἀλλά στή μορφή, πού μέ τήν ἐσωτερική της ἀνάγκη συνέχει τὰ στοιχεῖα κάθε κοσμοαντίληψης καί βιοθεωρίας, εἶναι τοῦτο: «Καμιὰ σύγκριση δέ μπορεῖ νά γίνει ἀνάμεσα σέ ἀξίες, πού ἀνήκουν σέ διάφορα συστήματα—Ἡθῆ, ὅταν τὸ Ἰδανικό πού δίνει τὸ ρυθμὸ στὰ Ἡθῆ αὐτὰ εἶναι τοῦ ἴδιου ἀναστήματος». Τὸ αἶτημα τοῦτο συμφωνεῖ πέρα-πέρα καί μέ τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς Ἡθικῆς μας: νὰ μὴν εἶναι «νομοθετοῦσα», προστάζουσα, ἀλλὰ «κατανοοῦσα» Ἡθική. Ἄν μᾶς ρωτήσουν π. χ. «ὁ οἶχτος ἐπιβάλλεται ἠθικὰ ἢ ὄχι;», θ' ἀπαντήσουμε ὅτι δὲν εἶναι μέσα στό πρόγραμμά μας νὰ λύνουμε τέτια ζητήματα. Ἐκεῖνο μόνο πού εἴμαστε σέ θέση, ὕστερα ἀπὸ τὴ μελέτη μας, νὰ ποῦμε ἀπάνω στό ζήτημα τοῦτο, εἶναι ὅτι «ἐννοοῦμε»—νά ὁ σκοπὸς μας παντοῦ καί πάντοτε!—γιατί ὁ οἶχτος μπορεῖ νὰ θεωρεῖται ἄλλοτε ὡς ἀξία θετική (ἐπιβάλλεται) κι ἄλλοτε ὡς ἀρνητική (ἀπαγορεύεται): ἔτσι τὸ ἀπαιτεῖ στή μιὰ περίπτωση τὸ Ἡθὸς α, στήν ἄλλη τὸ Ἡθὸς β. Ὅταν μάλιστα τὸ ἠθικὸ Ἰδανικό, πού δίνει τὸν τόνο στὰ Ἡθῆ αὐτά, ἔχει τὸ ἴδιο ὕψος, εἶναι δηλ. κοινωνικὸ τὸ ἓνα, κοινωνικὸ καί τὸ ἄλλο, ἢ θρησκευτικὸ τὸ ἓνα, θρησκευτικὸ καί τὸ ἄλλο, καμιὰ σύγκριση δὲν ἐπιτρέπεται στήν Ἡθική, πού θέλει νὰ κατανοεῖ μόνο τὰ ἠθικὰ γεγονότα καί ὄχι νὰ προστάζει, στήν Ἡθική πού μετράει τίς ἠθικὲς ἀξίες μέ κριτήρια εἰδολογικά καί ὄχι «ὕλικά».

Παράδειγμα ἢ διαφορετικὴ θέση τοῦ οἶχτου ὡς ἀξίας ἠθικῆς μέσα σέ Ἡθῆ μέ Ἰδανικὸ τοῦ ἴδιου ἀναστήματος:

Ὁ Schopenhauer (Werke τόμ. II, σελ. 311 καί πέρα, ἰδίως § 67, σελ. 421-424. Καί τόμ. V σελ. 404 καί πέρα) ξεκινάει ἀπὸ μιὰν ἰδέα τοῦ ὑπέρτατου ἐπιπέδου (Ἄνθρωπος-Κόσμος) καί σύμφωνα μ' αὐτὴν κανονίζει τὴ στάση του ἀντίκρου στὰ ζητήματα τῶν ἄλλων ἐπιπέδων. Ἡ ἰδέα αὐτὴ πού δίνει τὸν τόνο καί στό Ἡθὸς του, εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ συνείδηση εἶναι μιὰ παροδικὴ καί ἀτυ-

χῆς ἐμφάνιση τῆς κοσμικῆς θέλησης. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς πλάνης καὶ τῆς δυστυχίας τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ αὐτὴ εἶναι πού τὸν ρίχνει ἔρμαιο μέσα στὸν ψεύτικο κόσμον τῶν φαινομένων καὶ στὴν κόλαση τῶν ἐπιθυμιῶν. Εἶναι ἔργον ἑνὸς *δαίμονος κακοῦ*: τοῦ Prinzip der Individuation, πού ἔκανε νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ σκοτεινὴ θέληση τοῦ Κόσμου τὰ ἀναρίθμητα «πρόσωπα» τῶν ἀνθρώπων. Ὁ λεγόμενος λοιπὸν ἀγώνας τῆς ζωῆς δὲν ἔχει κανένα νόημα. Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ναι ἡ ἀπόδραση ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ἡ ἄρση τοῦ Prinzip der Individuation, ἡ ἀπορόφηση τοῦ ἀτόμου πάλι ἀπὸ τὴν κοσμικὴν θέληση, ἡ μηδένιση τοῦ ἑαυτοῦ του μέσα στὸ μέγα Πᾶν-τὸ Νιρβάνα. Ὡστε τὸ Ἰδανικὸ μας πρέπει νὰ ναι ἡ καθολικὴ αὐτοχειρία, πού θὰ ῥθει ὀρισμένως ὡς ἔσχατη ἀπόφαση μιᾶς ἀνθρωπότητος με ὄριμη πείρα τῆς ζωῆς (Ed. von Hartmann). Ὡς τότε ὅ τι ἔχεις νὰ κάνεις, ἄνθρωπε, εἶναι νὰ μὴν αὐξάνεις τὸν ἀνθρώπινο πόνο. Εἶναι πλησμονὴ ἄλγους ἢ ζωῆς. Μὴν προστέσεις οὔτε σταγόνα. Ἄν μπορεῖς ἔτσι προσωρινὰ νὰ λιγοστέψεις τὴν δυστυχία καὶ τῶν ζώων ἀκόμα, ὄχι μόνο τῶν ἀνθρώπων—ὅλα σὲ τοῦτο τὸν κόσμον πονοῦν—, κάνε το. Ὁ οἶχτος, ἡ συμπόνια ἄς εἶναι ἡ ἀρετὴ σου. . .

Ἀντίθεση σὲ τοῦτο τὸ τραγικὸ πάθος εἶναι ἡ νηφάλια γαλήνη τοῦ Spinoza. Καὶ ὁ Spinoza ξεκινάει ἀπὸ μιὰν ἰδέαν τοῦ κορυφώματος (Ἄνθρωπος-Κόσμος), μὰ εἶναι τόσο διαφορετικὴ ἡ ἰδέα αὐτή! Νομίζεις ὅτι καθρεφτίζει ἄλλες, ἀντίθετες ἐντελῶς διαστάσεις ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος, λέει ὁ Spinoza, εἶναι ὡς σῶμα καὶ ὡς πνεῦμα (ὁ ἴδιος λέει: ὡς ἔκταση καὶ ὡς σκέψη) ἓνα κομμάτι τῆς Φύσης—τοῦ Θεοῦ. Ὅσο βαθύτερα ἐλεύθερη, πού θὰ πεῖ: ὅσο περισσότερο ἀνεξάρτητη ἀπὸ ξένες, ἐξωτερικὰς ἐπιρροάς, εἶναι ἡ θέλησή του, τόσο πλησιάζει, τόσο περισσότερο ἐκφράζει τὴ θείαν θέληση. Πρῶτον χρέος του λοιπὸν εἶναι νὰ διατηρεῖ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ τὸν διατηρεῖ ὅσο μπορεῖ ἀτόφιο, ἐλεύθερο. Ὅτιδήποτε τοῦ ἐλαττώνει τὴν ἐλευθερία, τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ Θεό. Δεύτερον χρέος του εἶναι νὰ νιώσει βαθιὰ ὅτι ὅλα γίνονται σύμφωνα με τοὺς αἰώνιους νόμους, πού ναι ἡ

ἔκφραση τῆς παντοδύναμης θέλησης τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ μὴ γέμψεται ἀνυπατάτως γιὰ νὰ ταράξει αὐτὴ τὴν αἰώνια τάξη καὶ πειθαρχία τοῦ Παντός, γιὰ τὴν ἑπέμβασίν του, ἐνῶ ἀπὸ τῆς μιᾶς μεριᾶς εἶναι μάταιη, φέρνει ἀπὸ τὴν ἄλλη σύγκρουση μέσα στὴν ἴδια τὴ συνείδησή του καὶ ἔτσι πάλι τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ Θεό.— Μέσα σὶὸ Ἡθὸς ποὺ διαμορφώνεται μὲ βάση τούτη τὴ στέρεη σὰν τὸ βράχο ἐρμηνεία τοῦ Κόσμου καὶ τῆς Ζωῆς, μπορεῖ νὰ χεῖ θέση ὁ οἴχτος; Ὁ Σπίνοζα τὸν καταδικάζει ρητὰ στὸ θεώρημα 50 τοῦ IV μέρους τῆς Ἠθικῆς του. Λέει: «Ὁ οἴχτος σ' ἓναν ἄνθρωπο ποὺ ζεῖ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Λόγου, εἶναι αὐτὸς καθ'αυτὸν κακὸς καὶ ἀνωφελής. . . Ὁποῖος ἔφτασε στὴν ὀρθὴ γνῶσιν ὅτι ὅλα ξετυλίγονται ἀναγκαῖα μέσ' ἀπὸ τὴ φύσιν τοῦ Θεοῦ καὶ γίνονται σύμφωνα μὲ τοὺς αἰώνιους νόμους καὶ κανόνες τῆς Φύσεως, αὐτὸς ἀλήθεια δὲ θὰ βρεῖ τίποτα γιὰ νὰ μισήσῃ, νὰ περιγελάσῃ ἢ νὰ περιφρονήσῃ, οὔτε θὰ μπορεῖ πιά νὰ συμπονέσῃ ὅποιονδήποτε, ἀλλὰ θὰ προσπαθεῖ νὰ κάνει τὸ καλόν, καθὼς λέμε, ὅσο βαστάει ἡ δύναμις τῆς ἀνθρώπινης ἀρετῆς καὶ νὰ ναι χαρούμενος». Προσέξτε ὅμως τὴ φράσιν: «σ' ἓναν ἄνθρωπο ποὺ ζεῖ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Λόγου». Δηλ. ὁ οἴχτος δὲν ἐπιτρέπεται σ' ἐκείνους, ποὺ χουν φτάσει σ' ἓναν κάποιον βαθμὸ τελειότητος. Οἱ ἄλλοι, οἱ ἀτελεῖς, ἄς τὸν ἔχουν, εὐτυχῶς ποὺ τὸν ἔχουν. Ὁ ἴδιος ὁ Σπίνοζα προσθέτει παρακάτω: «Ὁποῖος ὅμως οὔτε ἀπὸ τὸ Λόγον οὔτε ἀπὸ τὸν οἴχτον κινεῖται γιὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἄλλους, αὐτὸς ὀρθὰ ὀνομάζεται ἀπάνθρωπος, γιὰ τὴ φαίνεται πὼς δὲν ἔχει μὲ τὸν Ἄνθρωπον καμιάν ὁμοιότητα».

Σ' αὐτὰ τὰ σφιχτοδεμένα διανοήματα, σ' αὐτὰ τὰ Ἡθῆ μὲ τὴ σιδερένια ἐσωτερικὴ πειθαρχία τί μπορεῖς νὰ πεῖς; Πῶς νὰ κάνεις σύγκρισιν; Καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο ἓνα ἰδανικὸ κορυφώματος, «θηρησκευτικόν», δίνει τὸ ρυθμὸν σ' ὅλες τὰς σφαιρας τῶν ἠθικῶν ἀξιών, σ' ὅλους τοὺς κύκλους τῆς Ζωῆς. Ἐδῶ δὲν μπορεῖς νὰ διαλέξεις ζυγίζοντας μὲ τὴ σκέψιν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου. Σὲ τούτην ἢ σὲ κείνη τὴν κατεύθυνσιν θὰ σὲ τραβήξῃ θέλοντας καὶ μὴ ἡ ψυχὴ σου σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιοσυστασίαν καὶ τὴ μοῖραν τῆς. Καὶ πίσω

σου θὰ ρθοῦν ὄχι ὅσοι θὰ πειστοῦν μὲ τὴ «λογικὴ» σου, ἀλλὰ ὅσοι εἶναι *ψυχικὰ συντονισμένοι* μαζί σου.

Βέβαια ἡ θέση τοῦ ζητήματος ἀκόμα καὶ γιὰ μιὰν «κατανοοῦσαν» Ἠθικὴν θὰ ταν διαφορετικὴ, ἂν τὸν τόνο ἔδινε στὸ πρῶτο Ἠθος ἓνα ἰδανικό, ἅς ποῦμε, τοῦ τρίτου ἐπιπέδου (ἐθνικοπατριωτικό, σοσιαλιστικό κτλ.) καὶ στὸ δεύτερο ἓνα ἄλλο τοῦ πέμπτου ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ τέταρτου ἐπιπέδου. Τότε θὰ χωροῦσε ἡ σύγκριση πὺ ὁρισμένως θὰ φτανε στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου ἢ τοῦ δευτέρου Ἠθους, ἡ πράξις β εἶναι «ὑψηλότερη» ἀπὸ τὴν α, γιὰτὶ τὸ ἰδανικό, πὺ τὴν ἐπέβαλε, ἔχει μεγαλύτερο «ἀνάστημα» (κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν μας κλίμακα) ἀπὸ τὸ ἰδανικό πὺ ὑπαγόρευσε τὴν ἄλλη. Ἔτσι ὅμως ὅπως παρουσιάζει δυὸ ἐνδεχόμενες πράξεις οἴχτου τὸ παράδειγμά μας, μέσα δηλ. σὲ Ἠθῆ διαφορετικὰ μὲν, ἀλλὰ μὲ ἰδανικά τοῦ ἴδιου ἀναστήματος, ἡ κατανοοῦσα Ἠθικὴ σταματᾷ λέγοντας μόνο ὅτι σύγκριση στὴν περίπτωσι αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπεται.

Πολλὰ πράγματα λοιπὸν οὔτε προσφέρει ἡ κατανοοῦσα Ἠθικὴ μὲ τὴν εἰδολογικὴν της σκᾶλα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, οὔτε καὶ ὑπόσχεται. Αὐτὸ τὸ λίγο ὅμως πὺ προσφέρει, τὸ προσφέρει πλούσια. Πλούτος στὴ φιλοσοφικὴ σκέψῃ εἶναι ἡ στερεότης, ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ σαφήνεια.